Jarkko S. Tuusvuori

”Suomea pitää ajatella myös vieraana kielenä”

Kaisa Häkkisen haastattelu

Emeritaprofessorin seurassa kielen entisyydet yhdistyvät nykyisyyksiin. Eikä häntä lakkaa kiehtomasta suomen tuttuus ja vieraus taikka sanan yhteys käsitteeseen ja olioon.

Kuva: Timo Häkkinen.

Kouvolassa marraskuussa 1950 syntynyt Kaisa Häkkinen on laajalle yleisölle suunnattujen tekstiensä ansiosta tunnetuimpia suomalaisia kielitieteilijöitä. Suurtyönä on paraikaa rakenteilla sanakirja Mikael Agricolan noin 2 400 painosivua kattavasta tuotannosta. Tiheään tahtiin valmistuu tieteellisiä artikkeleita sekä kolumneja ja täsmävastauksia lehdille.

> ”Samoja asioita yhä uudestaan ja uudestaan: mistä tulee ’umpimähkään’ tai mitä ovat ’hippulat’, jotka vinkuvat. Ilahtuu, kun joku kysyy jotakin sellaista, mitä ei ole kysytty aiemmin. Siinä oppii itsekin jotakin uutta, kun selvittelee asiaa.”

Eläkkeellä voi ”järjestää olemisensa” parhain päin.

> ”Tutkiminen kiinnostaa edelleen. Humanisti on siinä mielessä onnellisessa asemassa, ettei hän tarvitse kalliita laitteita ja laboratorioita työtä jatkaakseen. Kun ulkona sataa ja tuulee, istun tietokoneen ääreen. Kun aurinko paistaa, muutun puutarhuriksi ja keräilijäksi.”

Opintiestä

Häkkisen kiinnostus kieleen syntyi luontevasti. ”Isäni oli äidinkielenopettaja, ja meille luettiin paljon.” Menu sisälsi esimerkiksi Kiveä ja Hellaakoskea, äidin puolelta satuja ja lauluja. Opittuaan kirjoittamaan Häkkinen piti päiväkirjaa ja suunnitteli kirjailijuutta. Nuoruus sekoitti pasmoja sen verran, ettei ylioppilas tiennyt, mihin suuntautuisi.

> ”Mikään vaihtoehto ei tuntunut ylivertaiselta. Pidin itsestään selvänä, että suomen kieli oli varsinainen vahvuusalani. Isäni ehdotti, että alkaisin suomen sijasta opiskella suomalais-ugrilaista kielentutkimusta, koska tutkimuksen osuus oli sillä puolella suurempi ja opinnot

kuitenkin antaisivat saman pätevyyden äidinkielenopettajan virkoihin."

Päätös ei ole kaduttanut. Lavea näköala kielen historiaan muovasi ajattelua, mutta skolaariin rooliin ei noin vain solahdettu.

> "Opintoja aloittaessani en uskaltanut edes kuvitella, että voisin jäädä työskentelemään yliopistoon. Pian kuitenkin selvisi, ettei tarvitse olla yli-ihminen, vaan ahkeruus ja normaalit hengenlahjat riittävät pitkälle. Jo kolmannen vuoden keväällä hain assistentin paikkaa Turun yliopistosta, sain tehtävän ja pääsin oman akateemisen urani alkuun."

Turussa valmistui 1973 gradu *Vogulin Sosvan murteen äännerakenteesta.* Sen jälkeen Häkkinen tutki esimerkiksi suomen ja unkarin vokaalifoneemeja, kunnes oli vuorossa lisensiaatintyö *Eräistä suomen kielen äännerakenteen luonteenomaisista piirteistä ja niiden taustasta* (1978), jossa ruodittiin "fonotaksia" eli "sitä, millaisten periaatteiden mukaan äänteet järjestyvät tavuiksi ja erilaisiksi äänneyhdistelmiksi". Niinpä selvisi muun muassa se, että tavutyyppejä oli kymmenen ja niistä yleisin CV eli konsonantti + vokaali: "Yleisin sananalkuinen konsonantti oli k, sitä seurasi todennäköisimmin a, sitten tuli n ja sen jälkeen i. Suomen todennäköisin sana oli siis 'kani'."

Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen assistentuurin 1972–1979 ja 1981–1983 jälkeen hän hoiti saman aineen professuuria ja välillä myös yleisen kielitieteen apulaisprofessuuria. Fonologian ohella Häkkiselle sittemmin leipälajiksi tullut etymologia pysyi mukana opetuksen ansiosta ja pääsi komeasti esille väitöskirjassa *Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta* (1984). Muhkea *Nykysuomen etymologinen sanakirja* (2004) sai esiasteensa 1987 ja 1990.

Tässä vaiheessa (1984–1993) Häkkinen vaikutti Åbo Akademissa suomen kielen apulaisprofessorina. Tulevien *finska*n opettajien evästäjänä alkoi ymmärtää uudella lailla omaa äidinkieltään toisena kielenä. Virka vaihtui 1993–1997 professuuriksi, minkä jälkeen Häkkinen vaikutti Turun yliopiston suomen kielen professorina 1999–2015. Hän palveli myös humanistisen tiedekunnan dekaanina 2004–2009, aluksi vasten tahtoaan. Mielekästä tekemistä hallintotehtävissä kuitenkin riitti: täytyi puolustaa "humanisteja ja varsinkin kielentutkijoita, jotka hallintoväen ja muiden tiedekuntien edustajien mielestä olivat enimmäkseen tyhjänpäiväisiä surkimuksia, jotka kuluttivat yliopiston resursseja mutta eivät tuottaneet mitään". Monikaan ei käsittänyt, että "suuri osa peruskoulujen ja lukioiden aineenopettajista on humanistimaistereita". Jos administrointi oli pakkopullaa, pedagogia maittoi.

> "Opettaminen on aina ollut minulle tärkeää, koska se on pannut minut selvittämään asioita itselleni ja auttanut löytämään ne kohdat, joista tutkimusta kannattaa jatkaa eteenpäin. Asioita ei voi selittää ymmärrettävästi ja uskottavasti, jos ei itse ymmärrä niitä ja niiden merkitystä."

Palkittu tutkija ei tee numeroa ukkovallan varjoista omalla polullaan. Vähättelyltäkään ei ole vuosien varrella vältytty, "mutta on vaikea sanoa, onko se johtunut siitä, että olen nainen, turkulainen humanisti vai muuten vain pienen ja vaarattoman näköinen". Häkkinen myöntää olleensa monissa yhteyksissä ja yhteisöissä ensimmäinen nainen tai ainakin ensimmäisten joukossa. Mutta kun portit ovat auenneet ja tunnustustakin on tullut, hän ei näe aihetta valittaa. "Saattaahan se olla, että menestys olisi ollut vielä parempi, jos olisin iso ja komea mies", emerita kumminkin sutkauttaa.

Kielentutkimuksen ulottuvuuksia

Lingvistiikan ala on valtavasti laajentunut viime vuosikymmeninä. Tämän merkille paneva Häkkinen lisää, että "kukaan yksittäinen tutkija ei voi seurata koko kentän kehitystä". Toisaalta tietoa melkein mistä hyvänsä saa nopeasti. Etenkin kielitypologian harjoittamiselle – maailman eri kielten vertailulle – on netin aikakaudella roimasti aiempaa paremmat mahdollisuudet. Mutta lingvistiikkaan paneutuminen alkaa yhä "kielen perusyksiköiden ja peruskategorioiden kuvaamisesta". Jos hänen vanha esityksensä *Kielitieteen perusteet* (1994) uudistettaisiin nyt, teos muuttuisi tekijänsä mukaan typologian lisäksi ennen kaikkea kielitieteellisen toiminnan yleiskuvauksesta ja semantiikan kuvausmalleista.

Etymologia on häkkisläisittäin nähtynä lingvistiikan ydintä. Sanat pysyvät historiallis-vertailevassa kielentutkimuksessa avainasemassa, ja vaikka tutkimus sitten kohdistuisikin johonkin muuhun, "aineistoksi tarvitaan aina sanastoa ja tietoa" sen osien iästä ja vaiheista.

Mutta sanojen alkuperälouhinnan vetovoimaisuus on Häkkisestä perusteltavissa toisinkin. Voidaan painottaa sitä, kuinka pelkistä äänteistä poiketen sanastoa "ei voi tyhjentävästi tutkia pelkkänä kielellisenä systeeminä", vaan äänneasun lisäksi tarkastelua vaativa merkitys tuo tullessaan yhteyden "kielenulkoiseen maailmaan ja ihmisen ajatteluun".

Kielen kehityskäänteiden valaiseminen sanahistorioin ja -johtamisin herätti kummastusta fennougristeissa ja yleisen kielitieteen auktoriteeteissa. "Etymologiassa ei ole mitään metodiikkaa", kuului unkarilaisen professorin lannistavaksi tarkoitettu kommentti nuorelle tutkijalle. Häkkisen Suomen Kielitieteellisen Yhdistyksen sihteerinä tekemä ehdotus sanastontutkimuksen seminaarista torjuttiin epäkiinnostavana. Hän löysi tarpeeksi etymologista otetta puoltavaa ajattelua indoeurooppalaisen kielentutkimuksen piiristä. Ja Suomessa pitkään vallinnut opinnäytetöiden ohjauksettomuus varmisti muutenkin itsenäisyyden: "Sain puuhailla omiani kaikessa rauhassa."

Ilmankos syntyi riippumatonta jälkeä. Häkkisen *Etymologinen sanakirja* ja *Suomalaisten esihistoria kielitieteen*

valossa (1996) ovat yleiseen käyttöön laadittuja töitä. Suomalaisten maahantulosta esitettyjä kirjavia mielipiteitä oli hyvä oikoa ja tasapainottaa tutkimukseen perustuvalla kielihistoriallisella tietoteoksella. Sanakirjaa taas joudutti tarve korvata vaikeaselkoiset, sisäpiirillekin vaikeasti avautuvat aiemmat opukset sanastomme alkuperästä.

Häkkistä tuskin saisi maalaamaan freskoa esimerkiksi kielen ilmaantumisesta ihmislajin historiaan. Taitavasti hän irrottaa aiheesta sen itselleen läheisimmän lohkon.

> ”Kielen synty ei varmasti ole ollut mikään kertakaikkinen tapahtuma vaan kehityksen on täytynyt jatkua ja symbolikielen rakentua vähitellen hyvin pitkän ajan kuluessa. Ajattelen tätä evoluutiota prosessina, joka jatkuu edelleen. Kieli ja sen sanasto muuttuvat koko ajan, esimerkiksi abstraktien käsitteiden ja termien osuus nykysuomessa on todistettavasti paljon suurempi kuin se oli Agricolan aikana. Tämä näkyy esimerkiksi sellaisissa tapauksissa, joissa Agricola on epätoivoisesti yrittänyt löytää suomenkielistä vastinetta ominaisuudennimille. Onko *misericordia* suomeksi ’surkeus’ vai ’surkiaus’? Onko *Widerwärtigkeit* suomeksi ’vastoinkäyminen’, ’vastoinkäymys’ vai ’vastoinkäymisyys’?
>
> Uutta tietoa ihmiskielen kehityksen varhaisvaiheisiin voi tuoda lähinnä eri ihmislajien kehitystä ja levittäytymistä koskeva monitieteinen tutkimus, ja niin kuin tiedetään, sillä saralla tehdään tämän tästä uusia löytöjä, jotka romuttavat kaikki entiset käsitykset. Sen sijaan jo kehittyneen kielen suhde ajatteluun ja kielenulkoiseen todellisuuteen on jatkuvasti ajankohtainen asia, josta myös kielentutkija voi tehdä itsenäisesti uusia havaintoja, kun maailma ja kieli muuttuvat.”

Häkkisen mukaan ”kokonaiskäsitystä tästä kaikesta on mahdotonta muodostaa”. Olennaista on osata tarkata asiaankuuluvia ”tapauksia ja esimerkkejä” ja niiden pohjalta kenties ”linjoja ja trendejä”. Häkkisen sanoin ”luonnollinen kieli muuttuu koko ajan, mutta se ei muutu miten tahansa”.

Halu kertoa toisille havainnoista ja aikomuksista – sen verran Häkkinen esittää kuin esittääkin kielen synnystä. Jaetussa todellisuudessa on pitänyt elää yhdessä. Häkkinen painottaa tässä kielen valikoivuutta: se heijastelee käyttäjiensä ajatuksia huomaamisen ja ilmaisemisen arvoisista asioista niin heidän sisällään kuin ympärillään. Sanat nostavat maailmasta esiin jotain muuten sivuuttuvaa. Tätä ymmärrystä kielestä voi professorin mukaan sovitella yhtä hyvin nykypuhumisiin kuin menneiden aikojen jäänteisiin.

Etymologiasta Häkkinen mainitsee saman tien tähdellisen seikan. Se ei ole vain yhä tärkeää sanavartaloiden perimmäisten lähteiden selvittämistä, vaan se voi olla myös kieleen jo tulleiden sanojen muodon ja merkityksen tutkailua. Nykysuomenkin sanoista ”hämmästyttävän suuri osa” on nuorehkoja: ”Esimerkiksi lukusana ’yksi’ kuuluu ikivanhaan perintösanastoon, mutta sen johdokset ’yhteisö’, ’yhtiö’, ’yhtälö’, ’yksikkö’, ’yksilö’ ja ’yksityinen’ ovat tulleet käyttöön vasta 1800-luvulla.” Häkkinen sanoo suoraan, että tällaisen ”sanaston kehitys on usein mielenkiintoisempaa ja kertoo enemmän ihmisestä ja hänen maailmastaan kuin johtamattomien perussanojen tutkiminen”.

Neljän tuhannen vuoden takaiseen maailmaan ja sen kokemiseen onkin vaikea päästä kiinni. On jäänyt vain jälkiä jostain. ”Nykyisin tunnettujen kantauralilaisten sanojen lukumäärä on parisen sataa. Jokainen ymmärtää, ettei se voi olla minkään luonnollisen kielen koko sanasto.”

Kaikista etymologisista seikkailuistaan Häkkinen muistaa ehkä lämpimimmin perehtymistään mursuun ja norsuun. Ne osoittautuivat saman saamelaisperäisen lainasanan murteellisiksi muunnelmiksi, jotka kirjakieli sitten eriytti omiin tehtäviinsä. Häkkinen ehti tuskailla, miten jo Agricola saattoi käyttää toista niistä elefanttia tarkoittaessaan, ja miten kahdella hyvin erilaisella eläimellä saattoi olla yhteinen nimi. Paha oli keksiä, millaisissa yhteyksissä koko sana levisi myöhäisen keskiajan suomeen. Paljastui, että Agricola ei kirjoittanut niinkään maailman suurimmasta maaeläimestä (tai sen afrikkalaisista tai intialaisista lajivaihtoehdoista) kuin sen havitelluimmasta osasta. Jopa kolmimetrisiksi pidentyneistä etuhampaista saatava norsunluu liitti tämän otuksen toiseen (joskin vain metristen ja kulmahampaista pidentyneiden) syöksyhampaiden omistajaan, arktisten vesien mursuun. Suomalaiset eivät tunteneet kumpiakaan, mutta arvokas luonnonmateriaali (veistettävän luun lisäksi myös kestävä nahka) tunnettiin täälläkin, saatiinpa sitä norsusta tai mursusta.

Yleiskielestä kielenhuoltoon

Suomi on Häkkisen sanoin ”hyvin taipuisa” kieli. Hän tähdentää, että ”periaatteessa kuka tahansa voi kehittää sitä muodostamalla uusia sanoja ja iskeviä ilmauksia”. Tyypillisessä tapauksessa kohdataan tutuista aineksista muodostettuja uusia sanoja, päätellään enemmän tai vähemmän vaivattomasti niiden merkitys osien tai asiayhteyden perusteella eikä edes huomata, että sana on uusi. Häkkinen myös teroittaa, että suomeen ”pääsee helposti käsiksi”, kun maassa on edistynyt kirjastolaitos ja mahtavat – vähitellen digitalisoituvat – arkistot niin kirjakielestä kuin murteista ja nimistöstä sekä tutkijoiden että harrastelijoiden käyttöön. Niinpä ”yleiskielen syntyä on mahdollista seurata vaihe vaiheelta”.

1800-luvun alkupuolen suuriruhtinaskunnassa ei vielä ollut ”suomen yhteistä yleiskieltä”. Puuttuivat niin ohjeistavat kieliopit ja kielenhuolto kuin myös ”auktoriteetti, joka olisi osannut ja uskaltanut sanoa, millaista yleiskielen pitäisi olla”. Siksi kaikki käyttivät kieltä niin kuin sattuivat taitamaan. Jotkut haaveilivat ihannekielen täydellisestä kuvaamisesta käyttäjilleen lakia säätävän kieliopin avulla, kun taas toiset suosivat luonnollista kehitystä, jossa suomi ”itse hakisi omat uomansa, kun sitä ahkerasti käytettiin”.

”Kirjakieli yhdistää koko yhteisöä.”

Aiheessa onkin hauska viipyä. Häkkisen mukaan ”yleiskirjakielen voi nähdä yhteiskunnallisena ja sosiaalisena yhteispelinä, jolla on hyvä olla yhteiset säännöt samaan tapaan kuin esimerkiksi liikenteessä tai jalkapallo-ottelussa”. Muutamassa vuosikymmenessä todettiin, että kielen rakenne oli päättämällä päätettävä tai sopimalla sovittava. Luotiin opillinen kuvaus kielestä ja yhtenäisten suositusten pohjalta koulukieliopit iskostettaviksi kansalaisten tajuntaan.

Yksikään murre ei itsessään riittänyt suomeksi. Missään niistä ”ei ollut ilmaisukeinoja yhteiskunnan, teknologian ja kulttuurin ajankohtaisten ilmiöiden kuvaamiseen”, Häkkinen selittää. Länsimurteet tekivät itseään tykö yleiskielen pohjaksi, koska ne tuntuivat valmiimmilta ottamaan ruotsin paikan, mutta itämurteita kannatettiin niissä koetun suuremman ilmaisuvoiman ja puhtauden eli ruotsivaikutusten suhteellisen vähyyden vuoksi. Kummin vain, yhteistä koodia tarvittiin.

Häkkinen on korostanut niin Agricolassa kuin Lönnrotissa halua ja kykyä kompromisseihin kirjasuomen kehityksen eri ratkaisuvaiheissa. Lönnrotilaisessa näkemyksessä hän on tuonut esiin ajatuksen yleiskielen erityisestä tehtävästä ikään kuin korkeamman abstraktiotason ilmentäjänä. Kun Häkkiseltä kysyy, olisiko tässä Lönnrotin oivalluksessa jotain hedelmällistä muistettavaa meillekin, hän ei torju ehdotusta.

> ”Nykyään monet ajattelevat, että kielenhuollon oppaissa ja sanakirjoissa kuvattu yleis- ja kirjakieli on se oikea ja varsinainen suomen kieli ja murteet ja yleis- ja aluepuhekielet sen huonompia muunnoksia. Toisaalta kielenhuollon ohjeet ja korjaukset koetaan loukkauksiksi omaa syntyperäisen kielenpuhujan kielitajua ja ilmaisuvapautta vastaan. Olisi tosiaan hyvä Lönnrotin tapaan tähdentää, että kirjakieli on koko kieliyhteisöä yhdistävä kielen taso, mutta sen rinnalla voivat elää ja kukoistaa myös muut kielen variantit tarvitsematta asettaa niitä johonkin arvojärjestykseen.”

Kaksikkoon viittaaminen osoittautuu palkitsevaksi muutenkin. Häkkinen innoittuu ”ilmeisesti aika erilaisten henkilöiden” rinnastelusta. Jos Agricola oli ”itsetietoinen ja varma vaikuttaja, joka mielellään asettui johtoasemaan”, Lönnrot oli ”rahvaanomaiseen taustaansa vetäytyvä työmyyrä, joka tukeutui omiin vahvuuksiinsa kansanperinteen alalla”. Kirjakielen koostamisen näkökulmasta heitä yhdisti käytännöllinen järkevyys: ”He epäilemättä tajusivat, mitä vallitsevissa oloissa oli realistista tavoitella, jos halusi toimia suomen kielen hyväksi.”

Reformaation yleistä kansankielisyyden eetosta toteuttaneella Agricolalla oli ajalleen tai sivistyneistön viiteryhmälleen kaikkea muuta kuin selviömäisesti ”taustatukenaan suomen kielen taito”. Lönnrot puolestaan saattoi ammentaa kokemuksistaan sorrettuun enemmistökieleen kotiutuneena uuden kansainvälisen kansallisuusaatteen paikallisoperaattorina. Häkkinen muistuttaa, että ”kummallakaan ei ollut selvää näkemystä tai valmista mallia siitä, millaista suomen kirjakielen tarkalleen ottaen piti olla”. Siinä missä Agricola otti aineksia eri murteista ”hädän tähden”, Lönnrot kokeili niin murteita kuin uudismuodosteita. Piti valita ensin ja korjailla jälkikäteen. ”Kaikkea ei saatu kerralla kuntoon”, Häkkinen ynnää.

Monikielisyydestä käsittämiseen

Kielenhuollosta puhuttaessa Häkkinen etsiytyy luontevasti useiden mahdollisten ratkaisujen ja johdonmukaisten siirtojen linjalle kielellisten ongelmien sovittelussa. ”Kirjoitetaanko esimerkiksi ’vastaavantyyppinen’ yhteen vai erikseen?” hän antaa esimerkin. ”Monet ongelmat koskevat nimenomaan kirjoitusasua, koska kirjoittaminen ei puhumisen tavoin perustu ihmisen luontaiseen kykyyn vaan se on erikseen opiskeltava.” Kenenkään kielentaju ei riitä loputtomiin taikka päde kaikissa pulmatilanteissa. ”Kirjoittamisen yksityiskohtia on tietoisesti hiottava, koska suuri osa sen normeista perustuu sopimuksiin.” Tältä pohjalta Häkkinenkin suosii kielenhuoltoa instituutiona.

> ”Sellaisissakin tapauksissa, joissa on useita periaatteessa oikeita ratkaisuja, on kaikille helpompaa, jos joku asioista enemmän tietävä kertoo, mikä ratkaisu kannattaa asettaa etusijalle. Monesti on annettavissa johdonmukainen sääntö tai suositus siitä, miten akuutti ongelma ratkaistaan. On pelkästään järkevää, että jokin kielenhuollon tapainen asiantuntijaryhmä kerää tietoa kielenkäytön todellisista ongelmista ja niitä koskevista aiemmista päätöksistä, tekee valinnat ja esittää ratkaisut yksityisten kielenkäyttäjien puolesta. Ilman taustatietoa yksittäisistä ratkaisuista tulee satunnaisia ja todennäköisesti ristiriitaisia keskenään. Myös kielenoppijat ja opettajat ovat kiitollisia, jos kaikkia vastaan tulevia kieliongelmia ei tarvitse itse ruveta pohtimaan tyhjältä pöydältä.”

Viittaus julkisen sanan laatuun ei saa Häkkisen sormea heristeleväiseksi. Osoittamisesta se ei kuitenkaan laista: ”Mitä tärkeämmästä julkaisusta on kysymys, sitä tärkeämpää on myös, että siinä käytetty kieli on yksityiskohtia myöten esimerkiksi ja ohjeeksi kelpaavaa.” Äidinkielen kirjoituskäytäntöjen oppiminen varaa edelleen hyvinä pidettyihin esimerkkeihin. Jos tällainen oli aikoinaan yli sadan vuoden ajan ensimmäinen suomalainen *Biblia* (1642), nyt monen katse kääntyy suuriin ja kunnianarvoisiin viestimiin. Joku voisi olla syvästi huolestunut vaikkapa Ylen tai *HS*:n horjuvista oikeakielisyyskutyymeista, oikoluvun romahduksesta tai ylisummaan laimeasta kiinnostuksesta ansiokkaaseen suomeen, mutta Häkkinen ei härnäänny tuomitsevaksi. Hänestä kaikki voivat kysyä, antavatko muille hyvää vai huonoa mallia. Oikeinkirjoituksen hallintaa hän kuvaa osaksi toimittajan ammattitaitoa, on se sitten tietotekniikka-avusteista tai ei.

> ”Virheistä voi yrittää syyttää kiirettä, mutta oikein kirjoittaminen ei ole yhtään sen hitaampaa kuin väärin kirjoittaminen.”

Ehkä Häkkisen asennoituminen on tässä asiassa yllättävänkin tiukkaa lajia. Ankaruus loistaa sen sijaan poissaolollaan, kun puheeksi tulee englannin kielen runsastuminen nuoren polven käyttämässä äidinkielessä. Häkkinen viittaa tyynesti siihen, kuinka suomi on ”tuhansien vuosien ajan ollut kosketuksissa muihin kieliin ja muuttunut suuresti niiden vaikutuksesta”. Vastaavasti kirjoitus- ja kirjapainotaito ovat muokanneet kielen rakennetta jo satoja vuosia. Kaiken kukkaraksi monikielisyys ei ole sen enempää harvinaista maapallonlaajuisessa nykytarkastelussa kuin historiallisissa paikalliskatsannoissakaan. Kokonaan toinen – ja saman tien tuhoisa – asia on se, jos yleistyy käsitys suomen kielen laadun yhdentekevyydestä tai suomen tarpeettomuudesta. On hyvä osata tulla toimeen vierailla kielillä, joiden rinnalle mahtuu hyvin ymmärrys äidinkielen tärkeydestä.

Häkkinen itse on julkaissut tieteellisiä tekstejä myös ruotsiksi, saksaksi ja englanniksi. Takana on koulussa päntätty keskipitkä ranska ja yliopistosta latinan rinnalla saadut venäjän perusteet. Sukukieliä tuli myös opiskeltua, mutta Häkkinen ei lähde kehuskelemaan viron, saamen, unkarin, mordvan, marin tai mansin hallinnallaan. ”Minun kannaltani hyvä vaihtoehto on reseptiivinen monikielisyys: keskustelussa saa käyttää kaikkia niitä kieliä, joita muutkin osaavat.” Parhaaseensa nojaava puhuja ei ainakaan tule ohjanneeksi kuuntelijoita kehnoille teille. Häkkinen muistaa osallistuneensa erikoiseen disputaatioon Inarin Siida-museossa: ”Väittelijä käytti inarinsaamea, toinen vastaväittäjä pohjoissaamea ja minä suomea, ja hyvin meni.”

Rannattomasti kielen jännittävyyksissä liikkunut keskustelu tuntuu kaipaavan keskittämistä johonkin pääasialliseen. Äkkiä tekee mieli kysyä, arveleeko Häkkisen itse, että hänen omaehtoisimmat hienot kirjansa – *Linnun nimi* (2004), *Agricolan yrtit* (2007) ja *Aaloesta öljypuuhun* (2011) – tuovat esiin hänen kielentutkijalaatunsa ja ajattelijapersoonansa. Ainakin ne kaikki ovat suoranaisia välienselvittelyjä sanan, käsitteen ja olion suhteista.

Häkkinen myöntää oitis kuvion vetävyyden. Hänen pitkää päivätyötään sanaston kartoittajana selittää kuulemma hyvinkin se erityinen viehätys, joka piilee äänneja muotorakenteen tuolla puolen: useimpien sanojen ”merkityssisältö kytkeytyy tiettyyn käsitteeseen, joka puolestaan kytkeytyy joukkoon kielenulkoisen maailman olioita”. Tuntuu hyvältä kuulla, että lingvistiikan raudanluja ammattilainen pitää tärkeänä ja kiintoisana alansa peruskurssin vannotusta, jonka mukaan ”olion ja sanan välillä ei ole suoraa yhteyttä vaan se syntyy käsitteen kautta”. Sama vanha totuus teki kuulemma mitä konkreettisimmin itseään tiettäväksi esimerkiksi suomalaiseen linnunnimistön kehitykseen perehtyvälle professorille.

Alun perin Häkkinen aikoi selvittää yksinkertaisesti ”sanaston tietyn osajärjestelmän” muutoksia ja tähän vaikuttavia tekijöitä. Mutta runsaan materiaalin järjestäminen vei heti ongelmiin. ”Tilannehan oli sekava, kun yksi ja sama nimi voi kansankielessä viitata useaan eri lintulajiin ja yhdellä lajilla voi olla jopa kymmenittäin eri nimiä.” Kirjakielen kerrostumissa oli niin ikään suuria eroavaisuuksia. Silloin Häkkinen koki, että hänen on väännettävä itse itselleen rautalangasta se ajatus tai

näkymä, jossa tavalliset ihmiset ovat tehneet toisilleen selkoa fyysisistä elinpiireistä erilaisine asukkeineen. Tästä päästiin eroihin maailman ja kokemuksen esitieteellisen jäsentämisen ja luonnontieteellisten luokitusten ja taksonomioiden välillä.

> ”Nykyajan kielitieteilijä voi vastaavasti lähteä liikkeelle biologian lajikäsityksestä, ajatella sitä kielellisen käsitteen vastineena ja rakentaa sanastosysteemin rungon sen varaan. Kun sana-aineisto on saatu yhdenlaiseen loogiseen järjestykseen sen avulla, sen jälkeen sitä on mahdollista jaotella ja ryhmitellä uudestaan myös muin perustein, esimerkiksi sananmuodostustavan tai etymologisen taustan mukaan. Nykynimistön synnyssä tärkeä havainto oli se, että se ei ollut syntynyt itsestään, vaan se oli luotu oppitekoisesti monivaiheisten pohdintojen ja keskustelujen jälkeen. Tieteellispohjaisessa termistössä johtava periaate on, että yhdellä oliokategorialla ja sitä vastaavalla käsitteellä on yksi ja vain yksi varsinainen nimi, joka on valittu tieteellisin perustein, mutta kansankielessä tällainen ei päde.”

Tutkijan ja yleistajuisen tietokirjan tekijän oli virittäydyttävä perusasioiden äärelle. Häkkinen oivalsi kuin uutena asian, jonka oli periaatteessa jo pitkään tiennyt: selväpiirteiseen nimien järjestelmään päästiin vasta taustalle hahmottuneen selväpiirteisen käsitejärjestelmän tuella. Tämä tuntui uudelta, koska hän joutui syventymään lintunimistön kysymyksiin pitkälle eriytyneen ornitologisen tietouden mutta samalla myös mahdollisen menneen kokijan näkökannalta. Omat kokemukset linnuista välittivät perspektiivien erilaisuutta. Häkkinen tajusi aiempaa vahvemmin sen, miten ”tavallisen kielenkäyttäjän mielessä tällaista käsitesysteemiä ei automaattisesti ole”, vaan järjestelmä piti saada esiin kielenkäyttöä järjestelmällisesti tutkimalla. Vastaavasti tieteessäkin uudet nimitykset kertoivat edistymisestä lajikäsityksissä, ”kun esimerkiksi opittiin erottamaan vihertikka ja harmaapäätikka omiksi lajeikseen tai todettiin, ettei partatiainen olekaan tiainen vaan timali”. Linnunnimistön tutkimus pakotti Häkkisen miettimään myös sanan ja termin suhdetta.

> ”Yleiskielen sana on usein semanttisesti epämääräinen ja sumearajainen, termi taas on tarkasti määritelty ja yksiselitteinen. Käytännössä sanan ja termin raja voi hämärtyä, koska osa termeistä on saatu termittämällä eli määrittelemällä kielessä ennestään ollut sana määrätarkoitusta varten uudella tavalla. Alan tuntija tunnistaa termit ja ymmärtää ne termeiksi, mutta ei välttämättä kuka tahansa kielenkäyttäjä.”

Lopuksi

Häkkisen ajattelua on selvästi ruokkinut pitkäaikainen työskentely Åbo Akademin suomieksperttinä. Suomen kielen oppiminen ja opettaminen toisena tai vieraana kielenä työllistää runsaasti kielen ammattilaisia ja kuuluu nykyfennistiikan ydinaiheisiin. Professori iloitsee siitä, että useat opiskelijat innostuvat nykyään tästä näkökulmasta suomeen ja valitsevat opintoihinsa kuuluvan harjoittelun paikaksi mielellään jonkin ulkomaisen opetuspisteen tai hakeutuvat kotimaassa maahanmuuttajakoulutuksen pariin. Häkkinen katsoo, että tässä kehityksessä yhtyvät lingvistiikan perusasiat ja yhteiskunnallinen vaikuttavuus. Ehkä entistä harvemmat suomen opiskelijat joutuvat selittämään läheisilleen, miksi haluavat päntätä jo osaamaansa kieltä.

> ”Maahanmuuton myötä monille suomalaisillekin on valjennut aivan uudella tavalla se, miten tärkeää on oppia, ymmärtää ja puhua maassa maan kieltä.”

Varmastikin suomi olisi Häkkisen tapaan osattava nähdä yhtaikaa tuttuna ja vieraana. Itse kukin pohtikoon, yhtyykö hänen näkemykseensä siitä, että ”on paljon asioita, joita ei voi pukea sanoiksi”. Perustelu kuuluu näin: ”Ihminen aistii, kokee ja kuvittelee asioita monin eri tavoin, ei pelkästään kielen avulla.” Niinpä Häkkisestä ei auta muu kuin

> ”antaa sanallisia vihjeitä ja viittauksia ja toivoa, että lukija tai kuulija on kokenut jotakin vastaavaa ja muistaa kokemuksensa synnyttämän tunteen, esimerkiksi talviöisen tähtitaivaan loputtoman syvyyden, lehtimetsän tuoksun sateen jäljiltä ja lintujen keväisen laulukonsertin auringon noustessa”.

Hän mainitsee lempisanakseen sepelkyyhkyä tarkoittavan ”toukomettisen”. Esimerkiksi merkitykseltään tärkeisiin ”äiti”- tai ”rakas”-sanoihin verrattuna se on äänteellisesti kauniimpi ja vanhan hengellisen kielen murresanana myös ”sopivasti mystisempi”. Professorin valinta inhotussanaksi on ”juurikin”. Sen ärsyttävyys juontunee siitä, että vanhat hyvät ”juuri” ja ”juuri niin” muistuttavat siinä olemassaolostaan. Liitepartikkeliavusteisen muodosteen korrektius ja vakiintuneen ”juurikaan”-ilmauksen näennäinen sivustatuki viimeistelevät viheliäisyyden.

Toisenlainen esimerkki hiuksia nostattavasta nykysanasta on ”narratiivi”. Se edustaa Häkkisestä mukahienoa ilmausta, jolla halutaan nostattaa mielikuvaa kansainvälisestä ajattelutavasta. Hänestä se yhdistyy uuteen hallintojargoniin.

> ”Jos vaikuttamaan pyrkivän esitykseen ei sisälly sanoja ’innovaatio’, ’strategia’, ’visio’ ja ’lisäarvo’, on aivan sama, miten järkeviä ajatuksia siinä muuten esitetään. Ei sitä kuitenkaan oteta vakavasti. Kokeiltu on.”

Ks. jutun laajempi verkkoversio: netn.fi/lehti/niin-nain-320